مقبره خواجه احمد یسوی، مأخذ:
http://memari.online :1397/3/22

فصلنامهٔ علمی نگره

بررسی تطبیقی نقوش جووک درب‌های بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی با درب‌های مقبره خواجه احمد یسوی*

مهدی محمدزاده** شهریار شکرپور*** زینب مرادیان قوجه بگلو**** امید شیخ بگلو*****

تاریخ دریافت مقاله :۹۸/۱۱/۲۶
تاریخ پذیرش: ۹۹/٤/۲۶
صفحه ۱۳۵ تا ۱٤۹
نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

در میان آثار هنری چوبی بجا مانده از ادوار مختلف ایران بعد از اسلام بویژه از دوره تیموری و صفوی شاهکارهای بی نظیری وجود دارد که از منظر تکنیکی و نقوش مشابهت ها و تفاوت‌های قابل ذکری می‌توان بین آن‌ها مشاهده کرد. یکی از تکنیک‌های خاص بکار رفته در این آثار تکنیک جووک است. تکنیکی که مشابهت قابل توجهی با خاتم دارد ولی در عین حال تکنیکی مستقل از خاتم است. دو نمونه از آثار شاخص تاریخی که با تکنیک جووک کار شده‌اند درب‌های بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی از دوره صفوی و مقبره یسوی از دوره تیموری می‌باشند. **هدف** از این تحقیق تطبیق جووک‌های موجود بر روی درب‌های تالار چینی‌خانه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و درب‌های مقبره یسوی است. بنابراین **سوال** اصلی این پژوهش عبارتست از: تفاوتها و شباهتهای تکنیکی و تزئیناتی دربهای این دو مجموعه با توجه به تفاوت زمانی و مکانی چگونه است؟ **روش تحقیق** حاضر بصورت توصیفی – تطبیقی با رویکرد تطبیقی بوده و به شکل کتابخانه‌ای و میدانی به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است. **نتایج** حاصل نشان می‌دهد که در دوره تیموری و حتی قبل از آن نیز تکنیک جووک با خاتم در تمامی منابع یکی دانسته شده و تعریف خاصی برای جووک صورت نگرفته است در جووک‌کاری علاوه بر مقاطع مربع و مستطیل از مثلث و در مصالح از استخوان، برنج، آبنوس، فوفل و ... استفاده می‌کردند. با این وجود شکل کامل خاتم و اوج آن در دوره صفویه بوده و تکنیک جووک نیز همچنان با روش‌های قبلی در ابعاد بزرگتر از خاتم و در سطوح مختلف اجرا می‌شد. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته می‌توان نتیجه گرفت اوج شکوفایی تکنیک جووک دوره تیموری بوده و نمونه‌های موجود بررسی شده گواهی این امر است.

کلیدواژه‌ها

جووک‌کاری، درب‌های چوبی، تالار چینی‌خانه، مقبره یسوی، بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی.

*این مقاله مستخرج از پایان نامه ارشد نویسندهٔ سوم، با عنوان **طراحی و ساخت جعبه قرآن با مطالعه تکنیک جووک در دوره ایلخانی و تیموری** با راهنمایی نویسندهٔ اول، از دانشگاه هنر اسلامی تبریز می‌باشد.

** استاد، دانشکده هنرهای صناعی اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، شهر تبریز، استان آذربایجان شرقی(نویسندهٔ مسئول)
Email:m.mohammadzadeh@tabriziau.ac.ir

*** استادیار، دانشکده هنرهای صناعی اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز. شهر تبریز، استان آذربایجان شرقی
Email:Sh.shokrpour@tabriziau.ac.ir

**** دانش آموخته کارشناسی ارشد، رشته هنر اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز. شهر تبریز، استان آذربایجان شرقی
Email:Z.moradian@tabriziau.ac.ir

***** فارغ التحصیل رشته هنرهای اسلامی، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنرهای صناعی اسلامی، شهر تبریز، استان آذربایجان شرقی
Email:o_baglo@tabriziau.ac.ir

مقدمه

دوره تیموری از ادوار مهم هنرهای اسلامی است. توجه امرای تیموری به هنر و جمع آوری هنرمندان و صنعتگران در سمرقند، بخارا، هرات، خراسان و فارس، مرکز هنری برجسته‌ای را بوجود آورد که به معماری و تزیینات وابسته به آن نیز اعتبار زیادی بخشید. دو بنای بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و آرامگاه خواجه احمد یسوی با موقعیت جغرافیایی زیاد و دو دوره تاریخی بسیار مهم اسلامی آثار شاخصی در زمینه های مختلف از جمله تزیینات داخلی و عناصر الحاقی مهم بناها می‌توان به آثار چوبی بکار رفته در آن‌ها از جمله درب‌ها اشاره کرد. که با دقت و ظرافت خاص و با تکنیک‌های مختلف و نقوش زیبایی اجرا شده‌اند. یکی از تکنیک‌های قابل بحث و بررسی، جووک‌کاری اجرا شده بر روی این آثار است. در این پژوهش سعی می‌شود به نقوش جووک‌های بکار رفته بر روی درب‌های این دو مجموعه پرداخته شود. همچنین **هدف** از این تحقیق تطبیق جووک‌های موجود بر روی درب‌های تالار چینی‌خانه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و درب‌های مقبره یسوی است.

سوال اصلی این پژوهش عبارتست از: تفاوتها و شباهتهای تکنیکی و تزئیناتی دربهای این دو مجموعه با توجه به تفاوت زمانی و مکانی چگونه است؟ همچنین تاکنون تحقیقات خاصی روی تکنیک جووک مخصوصا درب‌های نامبرده صورت نگرفته، لذا دلایل **اهمیت و ضرورت تحقیق** در این است که تا کنون پژوهش مستقلی در موضوع صورت نگرفته و نویسندگان لازم و ضروری دانستند پژوهشی در جهت معرفی این آثار و نقوش بکار رفته در جووک‌ها انجام دهند و این به عنوان تحقیق حاضر در نظر گرفته شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر بصورت توصیفی - تحلیلی و با رویکردی تطبیقی به انجام رسیده است. همچنین جمع آوری اطلاعات به شکل کتابخانه‌ای و میدانی بوده است که بعد از تهیه اطلاعات و منابع تصویری به صورت دستی و نرم افزاری (با استفاده از کورل و فتوشاب) طرح خطی آنها رسم گردیده است. جامعه آماری این پژوهش، روی دو بنای تاریخی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و مقبره خواجه احمد یسوی که از آثار ارزشمند دوره تیموری بوده و در این پژوهش درب‌های جووک دار این بناها مورد بررسی قرار می‌گیرد که ۲۰ مورد درب‌های تالار چینی‌خانه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی بوده که ده مورد از آن‌ها بخاطر مشابهت حذف گردیده و ده نمونه‌ی آن برای مطالعه انتخاب شده است. همچنین سه درب از سالن تدفین در قسمت داخلی مقبره خواجه احمد یسوی که دارای جووک بوده‌اند، جهت تجزیه و تحلیل انتخاب شده‌اند. تجزیه و تحلیل آثار به صورت کمی و کیفی در دو بخش، با تصاویر و جداول مختلف در هر قسمت به صورت مجزا آورده شده و در نهایت در جدول تطبیقی در کنار یکدیگر ارائه گشته‌اند. توصیف نقوش، عناصر و تکنیک‌ها به صورت مکتوب در هر بخش معرفی آثار به صورت جداگانه آورده شده‌اند.

پیشینه تحقیق

مطالعاتی که تاکنون درباره آثار چوبی دوره تیموری و صفوی صورت گرفته عمدتاً به شیوه‌های شکل گیری آثار پرداختند، که در این میان کمتر به تکنیک جووک پرداخته شده و به صورت عمده تحقیقات خاصی در زمینه جووک انجام نگرفته است. منابع موجود در این پژوهش به سه دسته کلی تقسیم می‌شود.

الف) در رابطه با منابع مربوط به جووک‌کاری نخست باید به کتاب *چوب و هنرهای چوبی ایران* اشاره کرد که نیکو شجاع نوری، (۱۳۹۴، دانشگاه الزهرا)، در این کتاب تعریف مختصری از جووک و نحوه‌ی اجرای آن را بیان داشته است. در کتاب *هنر خاتم*، غلامرضا روزی طلب و ناهید جلالی، (۱۳۸۲، سمت)، به تاریخچه خاتم و همچنین خاتم مربع (جووک) در کشورهای مختلف پرداخته است. در کتاب *جلوه گری نقوش هندسی در آثار هنرهای سنتی ایران*، اسفندیار کوه نور، (۱۳۸۳، کوه نور)، به تاریخچه خاتم و جووک (خاتم مربع) پرداخته و چند نمونه از این گونه آثار را معرفی کرده است. مهدی دوازده امامی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تاثیر عملی عرفان شیعی در هنر سنتی مطالعه موردی شکل گیری هنر خاتم مربع از قرن هشتم ه»(۱۳۹۴، جامعه شناسی هنر و ادبیات، شماره ۱۳) به چند نمونه از آثار چوبی که با تکنیک جووک اجرا شده‌اند با نام خاتم مربع بدان اشاره شده و از منظر شیعی و عرفانی به عنوان هنر مقدس بدان پرداخته‌اند. همچنین در مقاله‌ای دیگر از مهدی دوازده امامی و قباد کیانمهر تحت عنوان «گونه شناسی تطبیقی خاتم غیر مثلث»(۱۳۹۶، دوره جدید، شماره ۱) به (جووک) اشاره کرده و هر گونه را در یک دسته خاص قرار داده است. زهرا جعفری فرد و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تلالو شعارهای شیعی بر آثار چوبی دوره سلجوقی تا آغاز دوره تیموری»(۱۳۹۴، شیعه شناسی، شماره ۵۲) به معرفی چند نمونه از آثار تاریخی مهم و بررسی مضامین کتیبه‌ای آن به جووک‌های بکار رفته بر روی این آثار نیز پرداخته شده است. سمیرا عرب و غلامعلی حاتم، در مقاله «نو آوری در هنر خاتم کاری دوره صفوی و قاجار»(۱۳۹۴، استانبول، موسسه سفیران فرهنگی مبین) اشاره مختصری به نحوه ساخت خاتم (خاتم غیر مثلث) در سطوح غیر از مثلث را بیان کرده است. مهین سهرابی نصیرآبادی و سمیه حقوقی فرد، «جووک‌کاری احیای هنر از یاد رفته»(۱۳۹۳، لهستان، هنر و محیط زیست) تاریخچه جووک، نحوه اجرای آن و نقش مایه‌های آن را عنوان کرده است. جمشید مهرپویا در

مقاله «آرایه‌های معماری سنتی در مساجد ایران»(۱۳۷۶، هنر، شماره ۳۳) تکنیک‌هایی که در تزیینات مساجد استفاده شده را بیان داشته که یکی از این تکنیک‌ها خاتم بوده و به نوع خاتم مربع (جووک) نیز اشاره مختصری داشته است. مستندسازی هنر جوک سازی، نازنین نوری نژاد (۱۳۹۷، شماره ۷) تعاریف و توضیحاتی در مورد تکنیک جووک نحوه ساخت و هنرمندان این رشته را معرفی کرده‌اند. همچنین هاله صنعتی ایرانی، در پایان نامه خود با عنوان «طراحی و اجرای لایتنگ‌های چوبی در فضاهای داخلی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی بر اساس آثار چوبی آن»(۱۳۹۱، استاد راهنما: مهدی محمدزاده، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، کارشناسی ارشد) به جووک‌های بکار رفته بر روی درب‌ها و آثار چوبی موجود در این بقعه را مورد مطالعه قرار داده است. و نیز زینب مرادیان قوجه بگلو، در پایان نامه‌ای با عنوان «طراحی و ساخت جووک جعبه قرآن بر اساس جووک‌های موجود در بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی»(۱۳۹۵، استاد رهنما: ولی جوادی آذر، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، کارشناسی ارشد) تحقیقات تخصصی در زمینه جووک بر روی آثار چوبی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی انجام داده است.

ب) منابع مربوط به بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی: بیوک جامعی در کتاب *نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی اردبیل* (۱۳۸۶، اختر) بناهای تاریخی اردبیل و مخصوصا بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و قسمت‌های مختلف آن را با بیان تاریخ آن‌ها، عنوان کرده است. موسی رجبی اصل، در کتاب *نقش و رنگ* (۱۳۸۱، شیخ صفی‌الدین اردبیلی) علاوه بر انواع نقش‌ها و رنگ‌های بکار رفته در این مجموعه، آثار چوبی موجود در بقعه را نیز معرفی نموده‌اند. شکوفه مصباحی، گمشده‌ای از هنر و معماری صفویه مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی طرح بازسازی سر در عالی قاپو و احیای تزیینات آن (۱۳۸۸، رسانه پرداز) علاوه بر تاریخچه قسمت‌های مختلف بقعه هنرهای بکار رفته در آن را نیز بیان کرده است. مهناز شایسته فرد و ملکه گلمغانی‌زاده، در مقاله *تزیینات کتیبه‌ای نمای بیرونی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی* (۱۳۸۱، علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۳۳) قسمت‌های مختلف بقعه و کتیبه‌های بکار رفته در بخش‌های مختلف آن را مورد بررسی قرار داده است. یوسفی و گلمغانی‌زاده، *هنرهای شیعی در مجموعه تاریخی و فرهنگی شیخ صفی‌الدین اردبیلی* (۱۳۸۹، یاوریان) تاریخچه و اکثر رشته‌های هنری بکار رفته در آن را با رویکرد دینی مورد مطالعه قرار داده است.

ج) منابع مربوط به مقبره خواجه احمد یسوی: نور بکوژ و صادیق بکوم، مقبره *خواجه احمد یسوی* (۲۰۱۳) در مورد تاریخچه بنا و شخصیت خواجه احمد یسوی و همچنین به معرفی آثار هنری بکار رفته در آن، از جمله درب‌های چوبی پرداخته‌اند. ال.لو متکوفسکایا تاشکند، در مقاله *بسوی اشکال معماری در آسیای میانه در پایان قرن چهاردهم م/ هشتم ه.ق مقبره خواجه احمد یسوی* (۱۹۸۵، موسسه بریتانیایی مطالعات ایرانی، شماره ۲۳) در مورد معماری بنا و آرایه‌های تزیینی موجود در آن را مورد بررسی قرار داده است. مهدی سنایی، *طریقت یسویه و نقش آن در گسترش اسلام در آسیای مرکزی* (۱۳۷۶، فصلنامه مطالعات آسیایی مرکزی و قفقاز، شماره ۱۹) شخصیت خواجه احمد یسوی را معرفی کرده و علاوه بر آن به تاریخچه بنا نیز پرداخته است.

جووک‌کاری

درب‌های چوبی مقبره خواجه احمد یسوی در سالن تدفین، مربوط به دوره تیموری بوده و درب‌های تالار چینی‌خانه در بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی نیز از آثار دوره صفوی است. بر روی این درب‌ها علاوه بر تکنیک‌های تزیینی دیگر از تکنیک جووک نیز استفاده شده است. اما تکنیک جووک‌کاری معمولا از چوب‌های رنگی و نقوش هندسی با سطح مقطع‌های مثلث، مستطیل، مربع، لوزی و ... درست می‌شود. و می‌توان آن را به لحاظ نقش‌مایه‌ها، تا حدودی شبیه خاتم دانست(شجاع نوری، ۱۳۹۴:۱۳۵). یک نمونه از این تکنیک در منبر مسجد جامع عتیق شیراز است که قدمت آن به بیش از هزار سال می‌رسد(سهرابی نصیر آبادی و حقوقی فرد، ۱۳۹۳). جووک‌های بکار رفته روی آن به صورت مکعب‌هایی به اضلاع چهار میلی‌متر بریده شده و طرح‌های متنوعی روی صفحه درست کرده است(مهرپویا، ۱۳۷۶:۵۶۲). و آن‌ها را به شکل مربع و اشکال هندسی دیگر برش و کنار هم قرار داده‌اند(کوه نور، ۱۳۸۳:۷۴). در این شیوه‌ی کار از چوب تک رنگ در تهیه مکعب‌ها استفاده می‌شد(عباسی، ۱۳۹۲). شیوه اولیه خاتم سازی قبل از ایلخانی بیشتر قطعات مربع، مستطیل و متوازی الاضلاع بود که محدودیت رنگی و مواد اولیه در آن دیده می‌شود(عرب و غلامعلی، ۱۳۹۴:۱۰۳). در جووک مربع اجزای تشکیل دهنده‌ی آن، بجای مثلث، قطعاتی به شکل مربع، مستطیل، متوازی الاضلاع و لوزی است(روزی طلب و جلالی، ۱۳۸۲:۵۰). چون به خاتم شبیه است در اکثر موارد آن را با نام خاتم عنوان کرده‌اند. تنوع طرح‌های جووک بسیار زیاد بوده به طوری که هر طرحی با نقوش هندسی ایجاد شود، می‌توان آن را با این تکنیک اجرا کرد(مرادیان، ۱۳۹۷:۱۱۴). در مورد توصیف مکتوب این هنر به دلیل انتقال سینه به سینه آن از استاد به شاگرد به صورت شفاهی، منابع نوشتاری در این باره بسیار نادر است(نوری نژاد، ۱۳۹۷:۱۳۹).

از جووک مربع بیشتر در کتیبه‌های آثار چوبی خط کوفی بنایی استفاده می‌شد که مناسب‌ترین شیوه برای این کار به حساب می‌آمد(دوازده امامی و کیانمهر، ۱۳۹۶:۲۰). نمونه‌ی دیگر از آثار تاریخی درب چوبی دو لته‌ای در

مقبره امامزاده اسماعیل اصفهان قرار دارد(جعفری فرد و همکاران، ۴۳:۱۳۹۴) و رحل چوبی در موزه متروپولیتن و همچنین درب دو لنگه‌ای مربوط به بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی که جووک‌های متنوعی روی آن‌ها کار شده است(دوازده امامی و همکاران، ۱۵:۱۳۹۴). اما خاتم به شکل رایج امروزی از دوره صفویه به بعد صورت گرفته و با اصطلاح خاتم گل‌بندی[۱] بکار گرفته شده است اما خاتم معرفی شده تا قبل از صفویه بیشتر جووک بوده و در موارد نادری بر روی آثار چوبی مثل صندوق قبر شیخ صفی‌الدین اردبیلی که هم تکنیک خاتم و جووک در آن مشاهده می‌شود. در خارج از ایران کنونی نیز در بناهای مختلفی از جمله مقبره شیخ احمد یسوی این تکنیک قابل مشاهده است.

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و پیشینه تاریخی آن

مجموعه مذهبی و تدفینی بقعه شیخ صفی‌الدین به نام عارف ربانی، شیخ صفی‌الدین اردبیلی جد سلاطین صفویه، پس از وفات شیخ به سال ۷۳۵ ه.ق به وسیله فرزند وی صدرالدین موسی بنیان نهاده شده است(شایسته‌فر و گلمغانی‌زاده، ۸۵:۱۳۸۱). «بنای تاریخی این مجموعه در طول بیش از چهار سده شکل گرفته و توسعه پیدا کرده است. مجموعه‌ی تاریخی و فرهنگی شیخ صفی‌الدین اردبیلی در چند سده‌ی گذشته تغییرات زیادی به خود دیده، که اولین و موثرترین تحولات ساختمانی آن به ترتیب در زمان حیات صدرالدین موسی (۷۹۴-۷۰۴/۱۳۹۱-۱۳۰۲) فرزند شیخ صفی‌الدین اردبیلی و بیشترین و کامل‌ترین آن در دوره دراز مدت و پر شکوه شهریاران صفوی انجام شده است»(یوسفی و گلمغانی‌زاده،۱۹:۱۳۸۹). «بقعه شیخ صفی حاوی دهها اثر بدیع در مضامین مختلف رشته‌های هنری از جمله عالی‌ترین نوع کاشی‌کاری معرق و مقرنس و گچبری کتیبه‌های زیبا و نفیس به خط خطاطان بزرگ دوره صفوی (میر عماد، میر قوام الدین و محمد اسماعیل و ...) منبت‌های ارزنده، نقره کاری، تذهیب و طلا کاری، نقاشی، تنگ‌بری، و غیره است و از شیت معماری متینی برخوردار است که تجمع این همه فضایل هنری در یک مجموعه از موارد نادر در مجموعه‌های تاریخی کشور است»(جامعی،۷۰:۱۳۷٤). بنایی گنبد دار در سمت شرقی قندیلخانه، مجموعه‌ی موزه‌ای چینی‌خانه قرار دارد(تصویر ۱). فضایی مربع شکل با گوشه‌های پخ خورده است. «چهار ایوان با سقف نیم گنبدی خود در چهار ضلع مربع مرکزی تالار قرار دارد و شخص هنگام ورود، در زیر یکی از آن‌ها قرار می‌گیرد هر یک از این ایوان‌ها دارای پنج ضلع و تعدادی گنجه عمیق با درهای دو لنگه چوبی است»(مصباحی، ۲۴:۱۳۸۸). «درهای چوبی از آثار دوره صفوی هستند و از قاب‌های ساده مربع و مستطیل تشکیل یافته‌اند. این قاب‌ها عموما با حاشیه باریک معرق جلوه‌گر

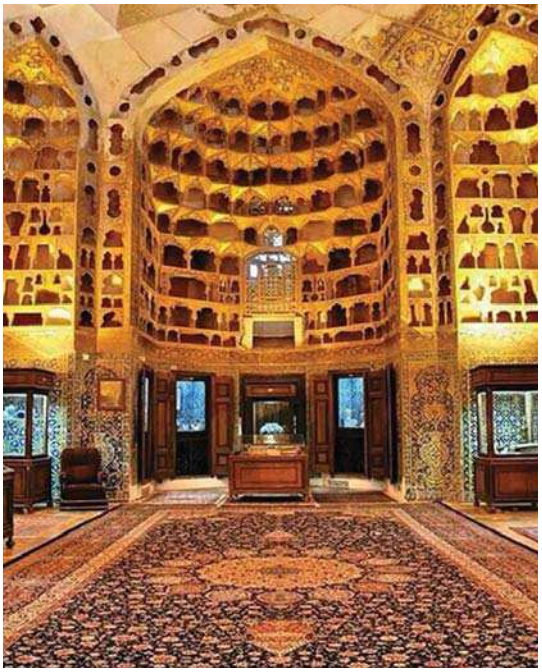

تصویر ۱. شاه‌نشین شرقی چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

است. در داخل قاب‌های مربع شکل کلمه الله، محمد و علی به خط کوفی و یا بنایی و با نقش چلیپا استفاده شده است. در داخل قاب‌های مستطیل، اشکال ساده ترنج و سر ترنج و یا تقسیمات هندسی با رنگ‌های تیره و روشن متوالی، نقش بسته و لته‌های درها را از حالت ساده و یکنواختی بیرون آورده است. معرق چوبی درها، سه رگه و به صورت شطرنجی است. طرح‌ها با معرق خطی تیره از رنگ زمینه جدا شده‌اند و نقش پیلی قاب مربعی، دارای نقش هشت و زهره و سرمه دان ته بریده گردان است. درون قاب مستطیلی، نقش چلیپا با ترنج گردان، طرح هندسی خاصی را بوجود آورده است. این نقوش داخل کانال نقره‌ای کار شده است(رجبی اصل، ۷۲:۱۳۸۱)(تصویر ۲). در هر چهار شاه‌نشین چینی‌خانه در هر شاه‌نشین شمالی، جنوبی، شرقی و غربی ۵ در مربوط به قفسه‌هاست. در آن‌ها زمانی کتاب گذاشته می‌شد و امروزه به عنوان مکان نگهداری ظروف چینی از آن‌ها استفاده می‌شود.

معرفی درهای چینی‌خانه و جووک‌های آن‌ها

در این عمارت ۲۰ عدد در وجود دارد که همه درهای این مجموعه در ابعاد ۲۳۰×۱۲۵ سانتی‌متر ساخته شده است. که هر لنگه آن ۶۲×۲۳۰ است و به رنگ قهوه‌ای روشن است. در هر لنگه سه جفت بست فلزی به طرح ترنج و سر ترنج به چارچوب وصل شده است از پایین در نیز، پاشنه در به اندازه ۱۲ سانتی‌متر در پشت چارچوب قرار می‌گیرد. در اتصالات این درها از فاق و زبانه‌های زاویه‌دار

۱ . اصطلاح گل بندی در خاتم پیچی و در بین خاتم سازان اصفهانی رایج است(طباطبایی،۱۱۳:۱۳۸۲)نوعی خاتم که از دوره صفویه به بعد که در اصطلاح خاتم کاران اصفهانی گل بندی نام گرفته و تاکنون نیز رواج دارد.

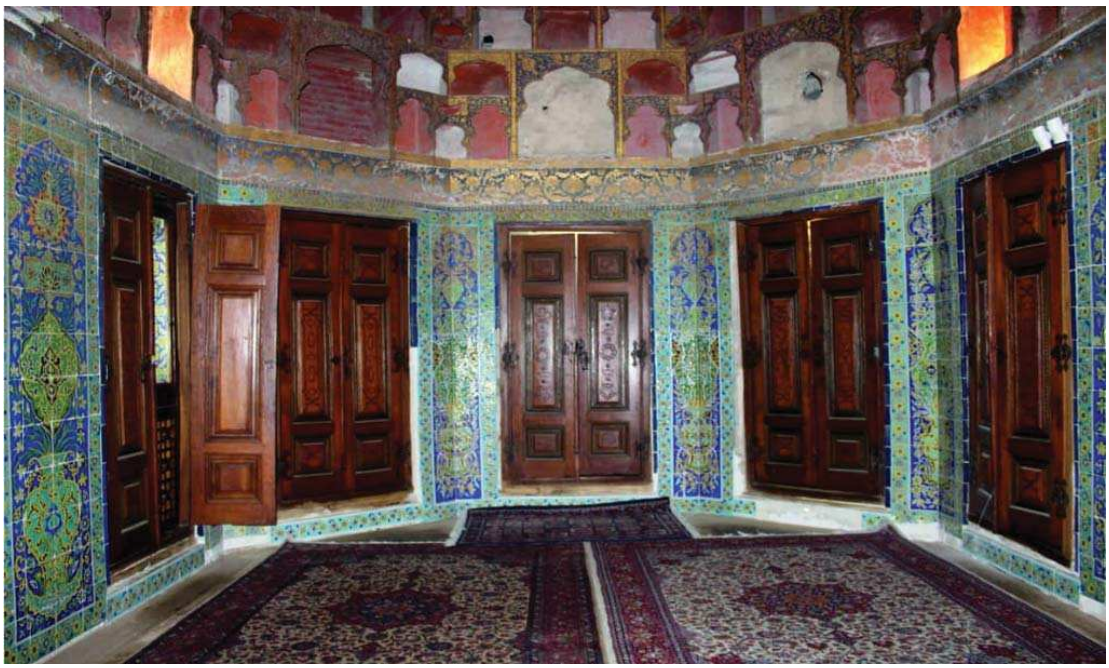

تصویر۲. قسمت شاه‌نشین غربی چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

استفاده شده است. و در صفحه‌ها نیز گوشه‌ها به شکل فارسی‌بر برش خورده‌اند. فرم کلی هر در به شیوه قاب و صفحه ساخته شده است(تصویر ۳). که در هر لنگه دو قاب مربعی یکی در بالا و یکی در پایین و یک صفحه مستطیلی در وسط است. دو لنگه وقتی بسته می‌شود یک نوار باریک جووک‌کاری با دو رنگ سیاه و قهوه‌ای روشن کار شده، دیده می‌شود. حاشیه صفحه‌ها با چند لایه چوب ابزار خورده به حالت پلکانی پشت سر هم قرار دارد. این زوارها به رنگ‌های سبز، سیاه و رنگ خود درب است که فقط قسمتی که سبز هست رنگ خورده ولی رنگ سیاه که احتمالا آبنوس باشد، در وسط زوارها استفاده شده است. تزیینات روی این درها با تکنیک جووک‌کاری اجرا شده‌اند(مرادیان قوجه بگلو، ۴۷:۱۳۹۵). از ۲۰ در موجود در این بنا ۱۰ مورد آن‌ها دو به دو شبیه به هم بوده که در این پروژه به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود. که به لحاظ فرمی و ساختاری مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

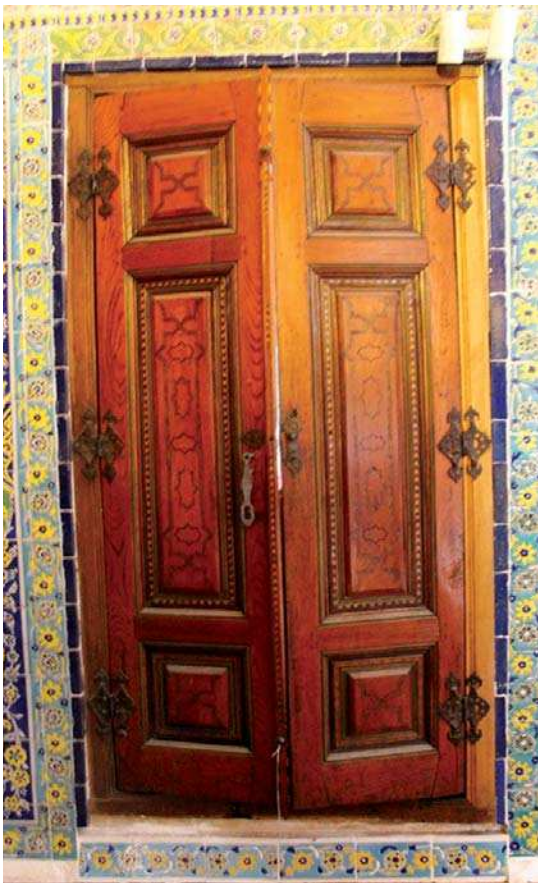

تصویر ۳. نمونه درب تالار چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

شاه‌نشین غربی چینی‌خانه

در ورودی به بنای چینی‌خانه از قسمت شاه‌نشین غربی است که دو در، راهی بین قندیلخانه و چینی‌خانه بوجود آورده است و سه در دیگر در این سمت مربوط به قفسه‌هاست. از پنج در موجود در این سمت درها دو به دو از روبرو در فرم کلی شبیه به هم هستند ولی در وسطی متفاوت است که در کل، سه در متفاوت در این سمت مشاهده می‌شود. جووک‌های بکار رفته در بر روی درب‌های این

تصویر ٤. یک نمونه از طرح خطی درب شاه‌نشین غربی، مأخذ: نگارندگان

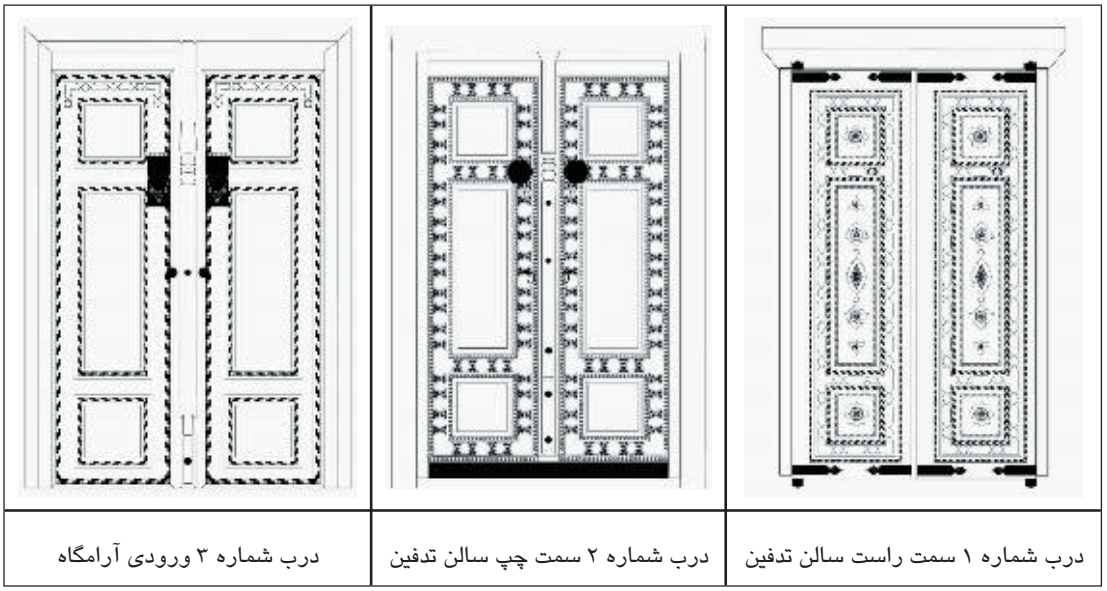

درب شماره ۱ سمت راست سالن تدفین | درب شماره ۲ سمت چپ سالن تدفین | درب شماره ۳ ورودی آرامگاه

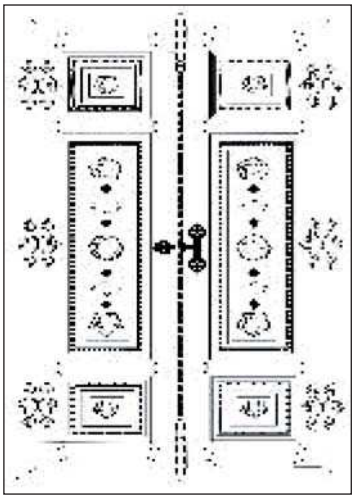

تصویر ٥الف. یک نمونه از طرح خطی درب شاه‌نشین غربی، مأخذ: نگارندگان

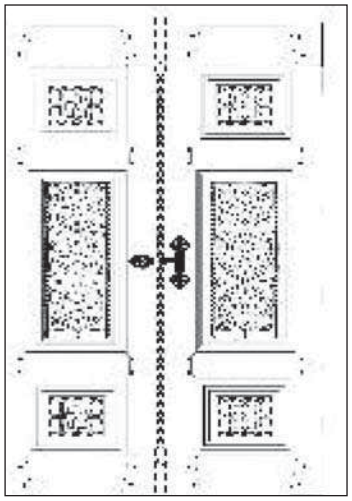

تصویر ٥ب. نمونه‌ای از طرح خطی درب شاه‌نشین جنوبی، مأخذ: نگارندگان

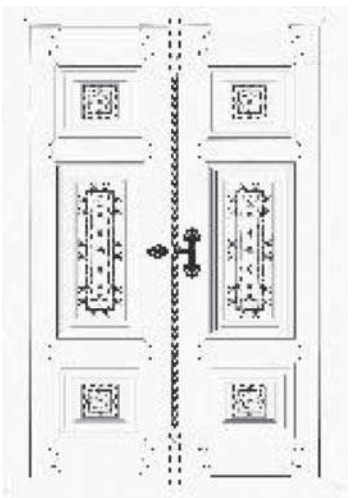

تصویر ٥ج. نمونه‌ای از طرح خطی درب شاه‌نشین شرقی، مأخذ: نگارندگان

بخش در جدول شماره ۲ در ردیف‌های ۱،۲،۴،۶،۸،۹،۱۰،۱۴ است. همچنین جووک پلکانی، جناغی و شطرنجی دو ردیفه بر روی درب‌های این قسمت دیده می‌شود. معرق جایگزین با طرح سر ترنج در صفحه مرکزی درب‌ها با چوب آبنوس جایگزین شده است(تصویر ۴).

شاه‌نشین جنوبی چینی‌خانه

از پنج در موجود در سمت شاه‌نشین جنوبی، در وسطی به فضایی پشتی شهیدگاه راه دارد و چهار در دیگر مربوط به قفسه‌هاست. در این سمت نیز سه نوع در متفاوت در طرح دیده می‌شود که به ترتیب از سمت راست به چپ؛ در اولی با در چهارمی و پنجمی شبیه به هم و در دومی و سومی متفاوت از یکدیگرند(همان، ۴۸)(تصویر ۵). جووک‌های این قسمت در جدول شماره ۲، در ردیف‌های ۲،۳،۵،۶،۱،۱۱،۱۲،۱۴،۱۵ قرار دارد.

شاه‌نشین شرقی چینی‌خانه

در سمت شاه‌نشین شرقی پنج در دیگر نیز موجود است که در این سمت نیز در وسطی به شهیدگاه راه دارد و چهار در، دیگر مربوط به قفسه‌هاست. در وسطی متمایز در طرح با چهار در دیگر است. البته در اولی تفاوت کمی با سه تای دیگر دارد برای همین در یک مجموعه قرار داده می‌شود(تصویر ۶). نقوش جووک با طرح کتیبه بر روی درب‌های این بخش دیده می‌شود و جووک‌های موجود بر

۱. بخشی از خطبه امام حسن(ع) در فضیلت اهل بیت بعد از شهادت امیرالمومنین علی(ع)(شیخ مفید، ۱۳۸۸: ٤)

جدول ۱. درب های مجموعه چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

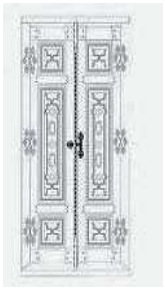	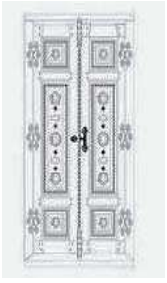		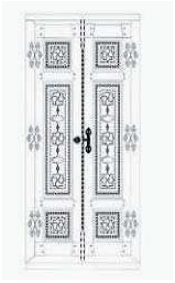	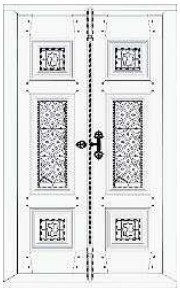
درب شماره ۱ از سمت شاه‌نشین غربی	درب شماره ۲ از سمت شاه‌نشین غربی	درب شماره ۳ از سمت شاه‌نشین جنوبی	درب شماره ۴ از سمت شاه‌نشین جنوبی	درب شماره ۵ از سمت شاه‌نشین جنوبی
	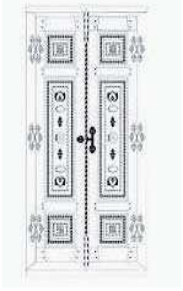	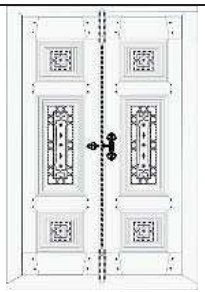	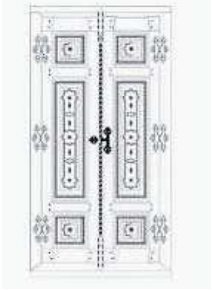	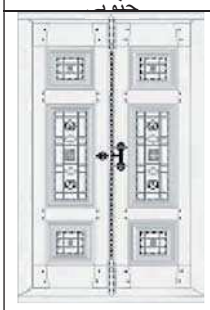
درب شماره ۶ از سمت شاه‌نشین شرقی	درب شماره ۷ از سمت شاه‌نشین شرقی	در ب شماره ۸ از سمت شاه‌نشین شرقی	درب شماره ۹ از سمت شاه‌نشین شمالی	درب شماره ۱۰ از سمت شاه‌نشین شمالی

تصویر۵. مقبره خواجه احمد یسوی، مأخذ:
http://memari.online :1397/3/22

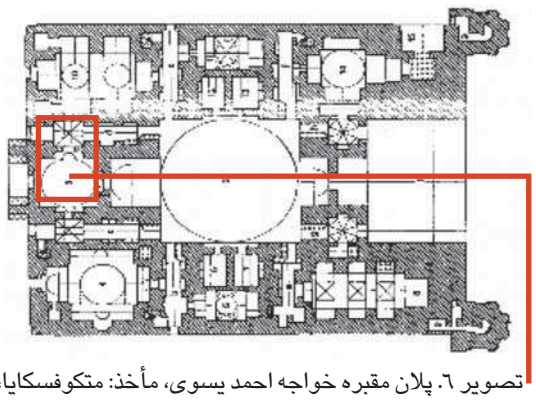

تصویر ٦. پلان مقبره خواجه احمد یسوی، مأخذ: متکوفسکایا، ۱۹۸۵:۲٦۰ (قسمت مشخص شده مربوط به درب‌های مقبره احمد یسوی)

روی درب‌های شاه‌نشین شرقی در جدول ۲، در ردیف‌های ۱۴،۱۳،۱۲،۱۱،۷،۶،۵،۳،۲،۱ است.

شاه‌نشین شمالی چینی‌خانه

شاه‌نشین آخر در سمت شمالی، که در وسطی به سمت پشتی جنت سراست و چهار در دیگر نیز به جلوی قفسه‌ها مربوط می‌شود. دو نوع طرح متفاوت درها در این سمت وجود دارد که در وسطی این تفاوت را ایجاد کرده است(همان، ۴۹) که در جدول شماره ۱ طرح خطی درب‌ها آورده شده است(تصویر ۷). جووک بکار رفته بر روی درب‌های این بخش در جدول ۲، در ردیف‌های ۱۶،۱۵،۱۴،۵،۳،۲،۱ قرار دارد. همچنین طرح جووک شمسه هشت پر فقط بر روی درب‌های شاه‌نشین شمالی است. طرح سر ترنج نیز بر روی این درب به روش جایگزین با چوب آبنوس استفاده شده است و نیز جووک کتیبه با کلمات مبارک «الله، محمد و علی» مزین گشته‌اند.

جدول ۲. جووک‌های بکار رفته بر روی درب‌های تالار چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

ردیف	تصویر جووک	شماره درب ها	نوع جووک	طرح خطی
۱		۱-۲-۶-۷-۹-۱۰	شطرنجی	
۲		تمامی موارد	زلفک	
۳		۴-۵-۷-۱۰	سه رگه	
۴		۱	پلکانی	
۵		۴-۵-۶-۹-۱۰	چهارقل	
۶		۱-۲-۳-۴-۶	چهارقل	
۷	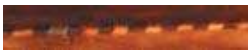	۴-۵-۷	دو رگه	
۸		۲	جناغی	
۹		۲	شطرنجی	
۱۰		۱-۴	شطرنجی	
۱۱		۴-۷	دو رگه	
۱۲		۴-۷	دو رگه	
۱۳		۶	سه رگه	
۱۴		تمامی موارد	سه رگه	
۱۵		۴-۵-۹	لوزی	
۱۶		۹	شمسه	

تصویر ۷. سالن تدفین مقبره خواجه احمد یسوی، مأخذ: https://www.eligasht.com :1397/3/14

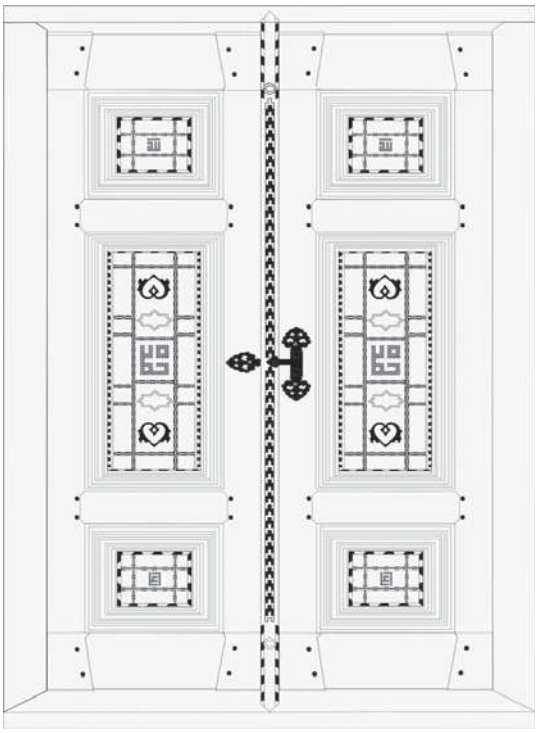

تصویر۷.نمونه‌ای از طرح خطی درب شاه‌نشین شمالی، مأخذ: نگارندگان

مقبره خواجه احمد یسوی و پیشینه تاریخی آن

خواجه احمد یسوی یکی از صوفیان برجسته و با اندیشه‌ی والای ترک است(بکوژ و بکوم، ۳۴:۲۰۱۳). به نظر سنایی، عارف بزرگی که عطار در منطق الطیر خود از او بعنوان «پیر ترکستان» نام برده همان احمد یسوی است[۱](سنایی، ۷۹:۱۳۷۶).

مقبره خواجه احمد یسوی در جمهوری قزاقستان و در شهر یسی قرار دارد و به همین دلیل یسوی، یاساوی نامیده می‌شود.[۲] سبک معماری آن بی نظیر و جز میراث ثبت شده در یونسکو است. نمای باشکوه و با عظمت این بنا تمام مسافران و توریست‌ها را بهت زده می‌کند(تصویر ۸). سبک معماری آن اغلب با نام مجموعه‌ی معماری اسلامی خوانده می‌شود. معماران این بنا تلاش کرده اند تا بتوانند مجموعه‌ای واحدی تشکیل دهند این بنا دارای مسجد، مقبره و ۳۴ اتاق مجزا است. همچنین این بنا تنها یک اثر بی‌همتای معماری نیست بلکه مجموعه‌ای از هنرهای نفیس و بدیع از استادان سده‌ی ۸ و ۹ ه.ق است که از جمله آثار موجود در آن می‌توان به: دیگ بزرگ برنزی، لامپ‌های برنز، قلم زنی روی درب‌ها، درب‌های چوبی و ... اشاره کرد(بکوژ و بکوم، ۳۳:۲۰۱۳). طاق نماها و اتاق‌های مربع شکل در سه طبقه تکرار می‌شوند. آرامگاه در قسمت شمالی قرار دارد شماره (۳) و مسجد در قسمت شمال غربی واقع شده است شماره (۴)(متکوفسکایا، ۲۶۱:۱۹۸۵). بخش‌های مشخص شده در پلان کلی آن نشان داده شده است(تصویر ۹).

۱- داد از خود پیر ترکستان خبر گفت من دو چیز دارم دوست‌تر
تا نسوزی و نسازی همچو شمع دم خون از پاک بازی پیش جمع (عطار، منطق الطیر)

۲- این مقبره به دستور تیمور لنگ، سرسلسله دودمان تیموری(گورگانی) بنا نهاده شده است.

معرفی درب‌های سالن تدفین مقبره خواجه احمد یسوی و جووک آن‌ها

سه درب چوبی مربوط به دوره تیموری، مزین به نقوش هندسی، گیاهی و کتیبه‌ای از مقبره خواجه احمد یسوی موجود است که یکی از آن‌ها بیشتر از تکنیک منبت، حکاکی و همچنین حاشیه باریکی از جووک در تزیینات آن بکار گرفته شده، که درب ورودی به سمت آرامگاه است(تصویر ۱۰). ولی بر روی دو درب دیگر علاوه بر منبت از تکنیک جووک بصورت چشمگیر استفاده گردیده و این درب‌ها در سالن تدفین که یکی در سمت راست و دیگری در نقطه مقابل آن در سمت چپ و سومین درب مابین آن‌ها در

جدول ٤. انواع جووک‌های بکار رفته روی درب‌های مقبره خواجه احمد یسوی، مأخذ: نگارندگان

ردیف	تصویر	شماره درب‌ها	نوع جووک	طرح خطی
۱		۱	زلفک	
۲		۲	چهار قل	
۳		۱و۲	جناقی	
٤		۱	شش ضلعی و دو رگه	
٥		۱	هشت ضلعی و دو رگه	
٦		۱	دو رگه	
۷		۱	شش ضلعی	
۸		۱	لوزی	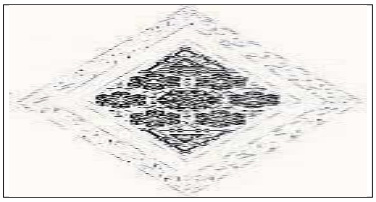
۹		۱	لوزی	
۱۰		۲	شش و تکه	
۱۱		۳	پلکانی	

تصویر ۹: نمونه درب سالن تدفین، مأخذ: همان، ۱۵۳

قسمت شمالی قرار گرفته‌اند. در تزیین آن‌ها از استخوان و چوب‌های قیمتی و در چهارچوب آن از صفحات فلزی که با کتیبه‌های زیبا به روش قلمزنی دیده می‌شود، استفاده شده است(بکوژ و بکوم، ۳۴:۲۰۱۳).

در چهار طرف سالن تدفین درب‌های ورودی وجود دارد که در دو سمت آن (راست، چپ و شمالی) ورودی‌ها با یک درب تزیین شده قرار گرفته‌اند. فرم کلی هر درب به شیوه قاب و صفحه است(تصویر ۱۱). در هر لنگه دو قاب مربعی در بالا و پایین، یک صفحه مستطیلی در وسط آن‌ها وجود دارد. یک دماغه منبت شده با نقوش هندسی و طرح‌های اسلیمی ختایی تزیین شده‌اند. در هر دو درب در کنار قاب‌ها نوار باریکی از جووک به عنوان حاشیه کار شده و در هر لنگه نیز بصورت یک حاشیه با تزیینات جووک آورده شده است. همچنین یک سری الحاقات فلزی و گل میخ‌های فلزی روی آن‌ها به عنوان تزیین و برای جفت و بست‌ها به آن اضافه شده‌اند(بکوژ و بکوم، ۲۰۱۳: ۱۴۸و۱۵۸). درب دیگری در ورودی آرامگاه که نمای بیرونی این درب نیز عمدتاً با تکنیک منبت، حکاکی و حاشیه‌ی باریکی از جووک مزین گشته بر روی درب دیده می‌شود(همان، ۱۰۴). فرم کلی درب‌ها و طرح خطی آن‌ها در جدول شماره ۳ آورده شده است.

تطبیق نقوش جووک موجود بر روی درب‌های بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و مقبره خواجه احمد یسوی

عمده جووک‌های بکار رفته بر روی درب‌های تالار چینی‌خانه از نوع زلفک، طرح سه رگه، دو رگه و چهار قل بوده است(طرح خطی در جدول ۵، شماره‌های ۱،۲،۳،۴و۵) و بقیه موارد فقط در چند مورد از درب‌ها به صورت مشترک استفاده شده‌اند. مثل طرح شمسه که فقط بر روی یک درب بوده است. اما در درب‌های سالن تدفین مقبره خواجه احمد یسوی فقط دو مورد از درب‌ها نقوش چهارقل و جناقی بصورت مشترک استفاده کردند و بقیه موارد به صورت تکی بر روی درب‌ها تزیین شده‌اند. و با توجه به آنالیزهای صورت گرفته چند نمونه از جووک‌ها در هر دو مکان یکی بوده ولی چند مورد تفاوت عمده‌ای با هم داشته‌اند که نمونه‌های مشابه جووک‌های کار شده بر روی درب‌ها معروف‌ترین جووک‌ها هستند که علاوه بر این موارد، مورد مطالعه در برخی آثار دیگر در این ادوار نیز مشاهده شده است. که در جدول شماره ۵ جووک‌های مشابه و متفاوت در هر دو مورد از درب‌ها آورده شده است. اما تفاوت‌های درب‌ها در برخی موارد خیلی چشمگیر بوده از جمله آن‌ها، جووک‌های درب تالار چینی‌خانه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی که بر روی اکثر درب‌ها کلمه « الله، محمد و علی» با تکنیک جووک و به شکل خط بنایی و اغلب در دو رنگ چوب رنگی و در قاب و صفحه درب‌ها دیده می‌شود. که بر روی درب‌های شماره ۶ و ۷ در شاه‌نشین شرقی و درب شماره ۱۰ در شاه‌نشین شمالی است(تصویر شماره

تصویر ۱۰. طرح خطی کتیبه درب‌های تالار چینی‌خانه، مأخذ: نگارندگان

جدول ۵. تشابهات و تفاوت‌های نقوش جووک بکار رفته بر روی درب‌ها، مأخذ: نگارندگان

ردیف	تشابه	تفاوت	طرح خطی	توضیحات
۱		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۲	×			
۳	×			
٤	×			
٥		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
٦	×			
۷		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۸		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۹		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۰		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۱		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۲		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۳		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱٤		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱٥		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱٦		×		درب بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۷		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۱۸		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۱۹		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۲۰		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۲۱		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۲۲		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی
۲۳		×		درب مقبره خواجه احمد یسوی

۱۰). اما درب‌های سالن تدفین مقبره خواجه احمد یسوی علاوه بر حاشیه‌ها، قاب و صفحه آن‌ها نیز در مرکز ترنج و سرترنج‌ها از جووک‌های بی نظیری که در فرم شش ضلعی و لوزی بوده، که از چوب‌های رنگی، استخوان، مفتول برنجی و حتی استخوان سبز شده در اجرای آن‌ها بکار رفته است(طرح خطی در جدول ۵، شماره‌های ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱ و ۲۲) در شکل کلی شش ضلعی‌ها که بر روی دو درب استفاده شده در مرکز آن یک ستاره شش پر و از شش طرف آن توگلو [۱] و دوباره در اطراف آن نیز بصورت دایره‌وار ستاره شش پر و و مثلث‌های رنگی بکار رفته و زوار دور آن‌ها از دو رنگ چوب قهوه‌ای و سیاه استفاده شده است. (چوب‌های بکار رفته در شش ضلعی آبنوس، فوفل و استخوان است.) بر روی یکی دیگر از درب‌ها که در ترنج مرکزی آن یک لوزی بزرگ که وسط آن با تکنیک جووک و حاشیه آن با تکنیک منبت تزیین گشته است. در مرکز این لوزی یک ستاره شش پر و در هر طرف آن یک شش ضلعی به رنگ سیاه و سفید (آبنوس و استخوان) قرار گرفته است. اما در وسط ستاره شش پر یک شش ضلعی با ستاره شش پر ریز و اطراف آن لوزهای سیاه رنگ [۲] و توگلوهای سیاه و سفید مشاهده می‌شود و در بالا و پایین شش ضلعی داخل لوزی یک مثلث قرار دارد که در وسط آن نیز یک شش ضلعی وجود دارد و توسط یک حاشیه این مثلث‌ها از طرح شش و ستاره جدا گشته است(طرح خطی در جدول ۵، شماره ۲۱). همچنین دور این لوزی‌ها از یک سری زوارهای رنگی و یک جووک به شکل جناقی و یا حرف لاتین «M» تکرار شونده و در چند رنگ استفاده شده است(طرح خطی در جدول ۵، شماره۱۷). ما بین ترنج‌ها چند سر ترنج وجود دارد که مرکز آن‌ها نیز جووکی به شکل لوزی بوده که در وسط آن یک مستطیل و دو مربع در بالای آن و از چهار طرف نیز مثلث سیاه رنگ آن را تشکیل داده است(طرح خطی در جدول ۵، شماره ۲۲).

بر روی یک درب دیگر نیز که دور تا دور قاب و صفحه را حاشیه‌ی «شش و تکه» احاطه کرده در شش ضلعی‌ها و تکه‌ها با تکنیک جووک تزیین شده‌اند. اما در شش کشیده تکنیک منبت اجرا شده است. در داخل و حاشیه تکه‌ها جووک‌های متفاوتی وجود دارد. که اطراف با جووک‌هایی با سطح مقطع مربع ریز و داخل آن‌ها از شش ضلعی و در مرکز آن نیز ستاره شش پر به رنگ سیاه و سفید قرار دارد(طرح خطی در جدول ۵، شماره ۲۳).

نتیجه

درب‌های مجموعه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی مربوط به دوره صفوی بوده و درب‌های مقبره خواجه احمد یسوی از دوره تیموری به یادگار مانده است. با توجه به تحقیقات انجام گرفته روی نقوش جووک درب‌های دو مجموعه سیر تحول نقوش از تیموری و صفوی را نشان می‌دهد. که در دوره تیموری و حتی قبل از آن بخاطر یکی دانستن تکنیک جووک و خاتم اکثرا سعی بر این داشتند که خاتم گل بندی را اجرا کنند ولی این کار در دوره صفوی انجام پذیرفت و خاتم از دوره صفوی به عنوان یک تکنیک مجزا کار شد. ولی تکنیک جووک همان طور که در ابتدای پژوهش آورده شده بخاطر تنوع نقوش در سطح مقطع‌ها و همچنین بزرگ بودن ابعاد آن و موارد دیگر از تکنیک خاتم متفاوت است. بر اساس مطالعات انجام گرفته بر روی درب‌ها جووک‌های دوره تیموری علاوه بر سطوح دیگر، بیشتر از سطوح مثلثی بهره گرفته و همچنین جنس مواد اولیه آن‌ها عمدتاً از استخوان، آبنوس، فوفل و در برخی موارد برنج و استخوان سبز شده و چوب‌های رنگی بوده است. اما در تطبیق آن‌ها این نتایج حاصل شد که درب‌های دوره صفوی بیشتر از سطوح غیر مثلثی بوده و از چوب‌های رنگی در اجرای آن‌ها استفاده شده است. در این دوران برای رسیدن به تنوع کاری طرح‌های خاصی را اجرا می‌کردند. که در کل شیوه‌ی کار و ابزار یکی بوده و حتی جووک‌های موجود بر روی این درب‌ها نیز کاملا مشهود است که یکسری طرح‌های مشخص جووک بر روی درب‌های هر دو مجموعه بوده که از جمله طرح زلفک، پلکانی، جناقی و یک نمونه جووک که با چوب‌های رنگی کار شده با زوایای مختلف برش خورده و کنار هم قرار گرفته‌اند و قامه آن بصورت یک نوار باریک بوده و در نهایت بعد از برش لایه‌ای، در کنار هم چیده شده‌اند. اما تفاوت‌هایی که این درب‌ها با هم داشتند عمدتاً جووک‌هایی هستند که بر روی درب‌های مقبره خواجه احمد یسوی بوده، قامه جووک در ابعاد بزرگ شش ضلعی و لوزی بوده که در ترنج‌ها و سر ترنج‌ها و حتی در حاشیه

۱ . عنصری که فاصله بین گل‌های خاتم را پر می‌کند و مقطع مثلثی دارد. توگلو معمولا از چهار پره، یعنی ۱۶ مثلث ریز تشکیل می‌شود، اما ممکن است برای پر کردن فاصله بین گل‌ها از یک مثلث درشت، یا سه مثلث درشت و یک پره یا سه پره و یک مثلث استفاده شود. توگلو در برخی از انواع خاتم پروار و از ۳۶ مثلث ریز تشکیل یافته است.

۲ . مجموع چند میله خاتم و چند توگلو که به صورت منشوری با قاعده لوزی شکل کنار هم آرایش یافته و به هم چسبانده شده‌اند. در مرحله بعد این لوزها به هشت قسمت تقسیم می‌شوند و کنار هم در قامه به صورت قطاری قرار می‌گیرند. تعداد واحدهایی که یک لوز را تشکیل می‌دهند متفاوت است، مثلا ممکن است هر لوز از چهار گل و هشت توگلو یا هشت گل و شانزده توگلو تشکیل شده باشد. به آن لوز خاتم می‌گویند(همان، ۱۱۷). از آلت‌های گره که در اجرای خاتم به صورت گره چینی کاربرد دارد. (منظور از لوز در این تحقیق شکل کلی قسمت‌هایی است که دور ستاره شش پر قرار گرفته و در داخل آن چند مثلث سیاه و سفید بکار رفته است).

قاب و صفحه قرار گرفته‌اند اما بر روی درب‌های بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی ابعاد جووک‌ها در تمامی قسمت‌های درب بصورت یکسان اجرا شده است.

منابع و مآخذ

جامعی، بیوک. ۱۳۸۶. نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی اردبیل، چاپ اول، تبریز، اختر.
جعفری فرد، زهرا، صالحی کاخکی، احمد و جعفری سرشت، داوود، تلالو شعارهای شیعی بر آثار چوبی دوره سلجوقی تا آغاز دوره تیموری، شیعه شناسی، شماره ۵۲، ۱۳۹۴، صص ۵۲-۳۵.
دوازده امامی، مهدی، کیانمهر، قباد و بینای مطلق، سعید، مطالعه تاثیر عملی عرفان شیعی در هنر سنتی مطالعه موردی شکل گیری هنر خاتم مربع از قرن هشتم ق، جامعه شناسی هنر و ادبیات، شماره ۱۳، ۱۳۹۴، صص ۲۰-۱.
دوازده امامی، مهدی و کیانمهر، قباد، گونه شناسی تطبیقی خاتم غیر مثلث، ، دوره جدید، شماره۱ ، ۱۳۹۶، صص ۳۰-۱۷.
رجبی اصل، موسی. ۱۳۸۱. نقش و رنگ، چاپ اول، اردبیل، شیخ صفی‌الدین اردبیلی.
روزی طلب، غلامرضا و جلالی، ناهید ۱۳۸۲. هنر خاتم، ویرایش زهرا رهنورد، چاپ اول، تهران، سمت.
سهرابی نصیرآبادی، مهین و حقوقی فرد، سمیه، جوک کاری احیای هنر از یاد رفته کنفرانس بین المللی مهندسی، ۱۳۹۳، هنر و محیط زیست، لهستان.
سنایی، مهدی، طریقت یسویه و نقش آن در گسترش اسلام در آسیای مرکزی، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال ششم، دوره سوم، شماره ۱۹، ۱۳۷۶، صص ۱۷۵-۱۶۸.
شایسته فر، مهناز و گلمغانی زاده، ملکه، تزیینات کتیبه‌ای نمای بیرونی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۳۳، ۱۳۸۱، صص ۸۳-۱۰۳.
شجاع نوری، نیکو. ۱۳۹۴. چوب و هنرهای چوبی ایران، تهران، دانشگاه الزهرا.
صنعتی ایرانی، هاله. ۱۳۹۱. طراحی و اجرای لایتنگ‌های چوبی در فضاهای داخلی بقعه شیخ صفی الدین‌اردبیلی براساس آثار چوبی آن، کارشناسی ارشد، ایران، تبریز. دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشکده هنر اسلامی.
طباطبایی، نسرین و محمدلوی عباسی، شیرین و گلریز خاتمی، محمد هادی. ۱۳۸۲. واژه نامه توصیفی خاتم سازی، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه علوم و انسانی و مطالعات فرهنگی.
عرب، سمیرا و غلامعلی، حاتم، نوآوری در هنر خاتم کاری دوره صفویه و قاجار، اولین همایش بین المللی نوآوری و تحقیق در هنر و علوم انسانی، ۱۳۹۴، استانبول، موسسه سفیران فرهنگی مبین.
کوه نور، اسفندیار. ۱۳۸۳. جلوه گری نقوش هندسی در آثار هنرهای سنتی ایران، چاپ اول، مشهد، کوره نور.
گلمغانی‌زاده، ملکه و یوسفی، حسن. ۱۳۸۹. هنرهای شیعی در مجموعه تاریخی و فرهنگی شیخ صفی‌الدین اردبیلی، اردبیل، چاپ اول، اردبیل، یاوریان.
متوفسکابا تاشکند، ال.لو، بسوی مطالعه اشکال معماری در آسیای میانه در پایان قرن چهاردهم م/ هشتم ه. مقبره خواجه احمد یسوی، ترجمه: ا. بحرالعلومی. ب. شیرازی، مجله ایران، انتشارات موسسه بریتانیایی مطالعات ایرانی، شماره ۲۳، ۱۹۸۵، صص ۲۶۰-۲۸۸.
مرادیان قوجه بگلو، زینب. ۱۳۹۵. طراحی و اجرای جووک‌کاری جعبه قرآن، براساس نمونه‌های موجود در بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، کارشناسی، ایران، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشکده هنر اسلامی.

مرادیان قوجه بگلو، زینب، بررسی تحلیلی و ساختارشناسانه جووک‌کاری صندوق قبرهای چوبی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، دو فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، سال سوم، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، صص ۱۱۳-۱۲۶.
مصباحی، شکوفه. ۱۳۸۸. گمشده‌ای از هنر و معماری صفویه مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی: طرح بازسازی سر در عالی قاپو و احیای تزیینات آن، چاپ اول، تهران، رسانه پرداز.
مهرپویا، جمشید، آرایه‌های معماری سنتی در مساجد ایران، هنر، شماره ۳۳، ۱۳۷۶، صص ۵۵۶-۵۷۳.
نور بکوژ .ژ و صادق بکوم . م. ۲۰۱۳ . مقبره خواجه احمد یسوی، چاپ اول، قزاقستان، شمع قزاق.
نوری نژاد، نازنین، مستندسازی هنر جووک سازی، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۷، ۱۳۹۷، صص ۱۳۷-۱۵۶.
https://www.eligasht.com :1397/3/14.
http://memari.online :1397/3/22.
http://www.zohreh.bozorgnia.com :1395/8/22.

Din Ardabili: The Reconstruction of the Door in Aali Qapo and the Restoration of its Decorations, First Edition, Tehran, Media Pardaz.
Mehrpooya, Jamshid, Arrays of Traditional Architecture in Iranian Mosques, Art, No. 33, 1997, pp 556-573.
Menkovskaya Tashkent, L.L., to study architectural forms in Central Asia at the end of the fourteenth / eighth century AD. Tomb of Khajeh Ahmad Yasavi, translation: Bahr al-Ulum. Shirazi, Iran Journal, British Institute for Iranian Studies Publications, No. 23, 1985, pp 260-288.
Nouri Nejad, Nazanin, Documenting the Art of Jook-Making, Bi-Quarterly Journal of Iranian Indigenous Sciences, Fourth Year, No. 7, 1397, pp 137-156.
Nurbekov Zh, Sadigbekom M. (2013). Mausoleum Ahmad Yasawi, Memlekettik tarikhi-medeni koryk-marazhai, Zhshs effect, muminov M. B. Kozha, S. mollakanafatuly, M. Zh.
Salykbekov, female Nurbekov.
Rajabi Asl, Musa. 2002. Role and Color, First Edition, Ardabil, Sheikh Safiuddin Ardabili.
Rozitalab, Gholamreza and Jalali, Nahid 2003. Honar Khatam, edited by Zahra Rahnavard, first edition, Tehran, Samat.
Sohrabi Nasirabadi, Mahin and Legal Fard, Somayeh, Joke of reviving forgotten art International Conference on Engineering, 2014, Art and Environment, Poland.
Sanaei, Mehdi, The Yusuf Way and Its Role in the Spread of Islam in Central Asia, Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies, Year 6, Volume 3, Number 19, 1997, pp 168-175.
Sanati Iranian, Haleh. 2012. Design and implementation of wooden lightings in the interior of the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardabil based on its wooden works, M.Sc., Iran, Tabriz. Tabriz University of Islamic Art, Faculty of Islamic Art.
Shayestehfar, Mahnaz and Golmoghanizadeh, Queen, Inscriptions on the Exterior of Sheikh Safiuddin Ardabili Tomb, Social Sciences and Humanities, Shiraz University, No. 33, 2002.
shoja Nouri, Niko. 1394. Wood and wood arts of Iran, Tehran, Al-Zahra University, pp 83-103.
Tabatabai, Nasrin and Mohammad Lovi Abbasi, Shirin and Golriz Khatami, Mohammad Hadi. 2003. Descriptive Glossary of Khatam Sazi, First Edition, Tehran, Institute of Science and Humanities and Cultural Studies.
https://www.eligasht.com :1397/3/14.
http://memari.online :1397/3/22.
http://www.zohreh.bozorgnia.com :1395/8/22.

sections, triangles were used in Jovak as well as bone, brass, ebony, betel palm etc. as materials. However, the complete form of khatam and its peak were in the Safavid period, during which the technique of Jovak had been executed by previous methods in larger dimensions of Khatam and on different planes. According to the survey and the examined examples, it can be concluded that the technique of Jovak flourished in the Timurid period. The studies on these doors also show that during the Timurid period, the Jovak technique had been carried out with elegance and accuracy, and its diversity was more than that, but in the following period, the Safavid period, the motifs and the levels of Jovak grew larger. Furthermore, the type of materials used on these doors during the Timurid era include a wider scope than bone, brass wire, etc., though in the Safavid era, colored wood was used as well. In general, the method of work and tools are the same, and considering the Jovaks on these doors, it is quite obvious that there are a number of specific designs of Jovak on the doors of both sets, including the designs of Zalfak, a staircase, Janaki and a sample of Jovak that is made of colored woods, cut at different angles and placed next to each other, with the edges in the form of a narrow strip which are finally put together after being cut in layers. However, the differences between these doors are mainly evident in the Jovaks on the doors of the tomb of Khoja Ahmad Yasawi. They are placed in the margins of the frame and the page, but on the doors of the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardebili, the dimensions of the Jovaks have been executed identically in all parts of the door.

Keywords: Jovak Making, Wooden Doors, Porcelain House, Yasawi Mausoleum, Sheikh Safi al-Din Ardebili's Monument

References: Arab, Samira and Gholamali, Hatem, Innovation in the Art of Inlay Safavid and Qajar Periods, First International Conference on Innovation and Research in Arts and Humanities, 2015, Istanbul, Mobin Cultural Ambassadors Institute.

Dovazdeh Emami, Mehdi, Kianmehr, Ghobad and Bina Motlagh, Saeed, A Study of the Practical Impact of Shiite Mysticism on Traditional Art: A Case Study of the Formation of Square Khatam Art from the Eighth Century AH, Sociology of Art and Literature, No. 13, 2015, pp 1-20.

Dovazdeh Emami, Mehdi and Kianmehr, Ghobad, Comparative Typology of Non-Triangular Khatam, New Volume, No. 1, 2017, pp 17-30.

Golmaghanizadeh, Queen and Yousefi, Hassan. 2010. Shiite Arts in the Historical and Cultural Collection of Sheikh Safiuddin Ardabili, Ardabil, First Edition, Ardabil, Yavarian.

Jamei, Buick. 2007. A look at the historical monuments and buildings of Ardabil, first edition, Tabriz, Akhtar.

Jafari Fard, Zahra, Salehi Kakhki, Ahmad and Jafari Seresht, Davood, The Shining of Shiite Slogans on Wooden Works of the Seljuk Period to the Beginning of the Timurid Period, Shiite Studies, No. 52, 2015, pp 37-52.

Koh Noor, Esfandiar. 2004. The Effect of Geometric Patterns in Traditional Iranian Art Works, First Edition, Mashhad, Nooreh Furnace.

Moradian Qujeh Begloo, Zeinab. 2016. Design and execution of Quran box jokes, based on the samples in the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardabili, BS, Iran, Tabriz. Tabriz University of Islamic Art, Faculty of Islamic Art.

Moradian Ghojeh Begloo, Zeinab, Analytical and Structural Analysis of the Jok Kari Fund of the Wooden Tombs of the Tomb of Sheikh Safiuddin Ardabili, Two Quarterly Quarterly of Islamic Industrial Arts, Year 3, Issue 1, Fall and Winter of 1397, pp 113-126.

Mesbahi, Shokoofeh. 1388. A Lost of Safavid Art and Architecture, Collection of Sheikh Safi-ud-

Scientific Quarterly Journal Faculty of Art Shahed University

Comparative Survey of Jovak Motifs of Sheikh Safi al-Din Ardebili Monument's Doors and Khoja Ahmad Yasawi Mausoleum's Doors*

Mehdi Mohammadzadeh, Professor, Faculty of Islamic Arts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Shahriyar Shokrpour, Assistant Professor, Faculty of Islamic Arts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Zeynab Moradian Ghojeh Baglo, MA in Islamic Art, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Omid Sheikh Baglo, Instructor, Faculty of Islamic Industrial Art, Tabriz University of Islamic Art.
Received: 2020/02/15 Accepted: 2020/07/16

There are unique masterpieces of wooden artworks from different periods after Islam, especially the Timurid and the Safavid eras, which in terms of technique and motifs significant similarities and differences can be seen between them. One of the special techniques used in these works is the Jovak technique. This technique is one of the techniques of wood industry, which has taken into account the track record of this work in conjunction with Khatam's technique, since no specific research has been carried out so far. Jovak is a unique technique applied in these works that has significant similarities to Khatam, yet at the same time, it remains an independent technique. One of the most important features of Jovak is the diversification of dyeing, as well as a technique that has a significant similarity to Khatam with differences in dimensions, and types of work. Two historical exemplars of this technique are the Jovak technique in the tomb of Sheikh Safi al-Din, located in the Porcelain House of this place, from the Safavid period, and the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi from the Timurid period. Khatam had been introduced before the Safavid dynasty, and in rare cases on wooden works such as the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardebili, in which the techniques of Khatam and Jouk are applied, can still be seen. Outside of present-day Iran, this technique can also be seen in various buildings, including the tomb of Sheikh Ahmad Yasawi. This research attempts to study the doors of these two complexes with the purpose of comparing the motifs of Jovak on them. The question of the research is regarding the kind of similarities and differences in used Jovak on the doors of these two complexes apropos the differences in time and location of works. The method of study is descriptive comparative, and has been conducted with a comparative approach and library and field studies. The statistical population of this study consists of two historical buildings of the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardebili and the tomb of Khoja Ahmad Yasawi, which is one of the valuable works of the Timurid period. The Porcelain House is the tomb of Sheikh Safi al-Din Ardebili, ten of which doors have been omitted due to similarities and ten examples have been selected for study. Also, three doors of the burial hall in the inner part of the tomb of Khoja Ahmad Yasawi, have been selected for analysis. The analysis of the works is presented quantitatively and qualitatively. The analysis was carried out on the doors of the tomb of Yasawi, on which Jovak is mainly used in the most complex and at the same time the smallest motifs. The results show that in the Timurid period, and even before that, the technique of Jovak and Khatam were considered the same, but the research has shown that the Jovak technique has been much older than the Khatam technique. Therefore, in addition to the square and rectangular

*This article is an excerpt from the MA thesis of Zeynab Moradian Ghojeh Baglo, entitled "Designing and Making a Quran Box by Studying the Jovak Technique in the Ilkhanid and Timurid Periods" under the guidance of Dr. Mehdi Mohammadzadeh at the Tabriz Islamic Art University.